

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.11>**Сергій Пазій,**

студент III курсу бакалаврату

факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬСЯ В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено питанням доступу та доступності до правосуддя по цивільних справах як важливим проблемам науки і практики цивільного процесуального права. Важливість дослідження такої проблематики полягає також у необхідності покращення практичної реалізації принципів законодавства, які регламентують процедуру та засади доступності правосуддя, а також судочинства загалом. Автором звернено увагу на той факт, що актуальність проблематики доступності правосуддя зумовлена високою значущістю, а також важливістю ефективного врегулювання цивільно-правових спорів, що виникають між низкою різних суб'єктів цивільних процесуальних відносин. У цьому контексті йдеться про участь таких учасників у цивільному процесі у межах позовного провадження цивільного судочинства. Це стосується як загального, так і спрощеного видів проваджень. Автор статті акцентує на тому, що засада доступності правосуддя тісно пов'язана з інститутом оскарження судових рішень у разі вичерпання всіх національних засобів захисту до Європейського суду з прав людини, який знаходиться у м. Страсбурзі у Французькій Республіці.

У роботі проаналізовано наукові точки зору провідних вітчизняних учених в галузі цивільного процесуального права, метою досліджень яких були багатоаспектні питання доступності правосуддя по цивільних справах. У процесі написання статті вивчено судову практику, а також судову статистику щодо рівня виконання рішень ЄСПЛ в Україні. У статті зазначено, що під правом на доступ до суду у цивільних справах варто розуміти багато різних понять і термінів. По-перше, це є фундаментальним правом особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства) на захист свого порушеного права чи інтересу із забезпеченням реальної можливості її звернення до судових органів влади. По-друге, це є важливою засадою здійснення судочинства, зокрема, по цивільних справах, оскільки вона є підставою для належного виникнення самого процесу вирішення питання про захист прав суб'єктів в органах судової влади.

Ключові слова: судочинство, право на суд, ЄСПЛ, адвокати, цивільні справи, цивільний процес.

Постановка проблеми. Сучасна наука цивільного процесуального права характеризується багатоаспектністю, завдяки чому є можливим з'ясування суті багатьох практичних та доктринальних проблем. Під однією із таких важливих проблем варто розуміти реалізацію прав осіб на звернення до суду з метою захисту порушеного права чи інтересу. Суттєве місце у реалізації цього права займає блок питань, які пов'язані з доступністю правосуддя по цивільних справах.

Актуальність проблематики доступності правосуддя зумовлена високою значущістю, а також важливістю ефективного врегулювання цивільно-правових спорів, що виникають між низкою різних суб'єктів цивільних процесуальних відносин. У цьому контексті йдеться про участь таких осіб у цивільному процесі у межах позовного провадження цивільного судочинства. Це стосується як

загального, так і спрощеного видів проваджень.

Зважаючи на вищезазначене, доцільно зауважити, що засада доступності правосуддя тісно пов'язана з інститутом оскарження судових рішень після вичерпання всіх національних засобів захисту до Європейського суду з прав людини, який знаходиться у м. Страсбурзі у Французькій Республіці (далі – ЄСПЛ).

Відповідно до сучасних інформаційних даних, рівень виконання рішень ЄСПЛ по всіх видах справ, які розглянуті по багатьох видах судочинства, поступово збільшується. Це наочно демонструється та відображається у відповідній статистичній інформації, що наведена на офіційному веб-порталі Міністерства юстиції України: у 2008 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 7 рішень ЄСПЛ; у 2010 р. Комітет міністрів Ради

Європи припинив нагляд у зв'язку з повним виконанням 2 рішень ЄСПЛ; у 2011 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 19 рішень ЄСПЛ; у 2012 р. на засіданні Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 23 рішення ЄСПЛ; у 2013 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 31 рішення ЄСПЛ; у 2014 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 7 рішень ЄСПЛ; у 2015 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 14 рішень ЄСПЛ; у 2016 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 4 рішення ЄСПЛ; у 2017 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 100 рішень ЄСПЛ; у 2018 р. Комітетом міністрів Ради Європи було визнано такими, що виконані Україною, 318 рішень ЄСПЛ; у 2019 р. Комітетом міністрів Ради Європи визнано такими, що виконані Україною, 443 рішення ЄСПЛ. З метою продовження вищенаведеного варто також навести цікаву та важливу статистичну інформацію, яка розміщена на офіційному веб-порталі Міністерства юстиції України, про те, що на виконання рішень Європейського суду по суті скарг з державного бюджету було сплачено такі суми: у 2008 році – 20 434 375, 53 грн.; у 2009 році – 7 939 067, 82 грн.; у 2010 році – 29 174 853, 54 грн.; у 2011 році – 25 021 734, 79 грн.; у 2012 році – 39 002 553, 75 грн.; у 2014 році – 169817, 7 тис. грн.; у 2015 році – 639 981 892, 09 грн.; у 2016 році – 612 294 315, 54 грн.; у 2017 році – 61 365, 79 тис. грн.; у 2018 році – 32 646 827, 39 грн. [1].

З аналізу вищенаведеної статистичної інформації зрозуміло, що значна частина із такої кількості виконаних рішень ЄСПЛ в Україні становлять саме цивільні справи. У зв'язку із цим необхідність та важливість належного дотримання, а також вимога ефективної реалізації захисту цивільних прав та інтересів осіб не викликає сумніву. Допоміжним важелем впливу на ефективність процедури звернення заінтересованих суб'єктів до ЄСПЛ слід також вважати і професійну діяльність адвоката як знаного юриста, який може, належним чином реалізувавши свій професійний обов'язок, звернутися до ЄСПЛ із метою перегляду цим судовим органом справи його клієнта, інтереси якого він представляє.

З метою пояснення зазначеного погляду треба наголосити на справедливості думки, що викладена у монографії М. В. Шпака, відповідно до якої важливість урахування

позицій ЄСПЛ щодо різних аспектів діяльності адвокатів, зокрема і по цивільних справах, полягає у тому, що це є необхідним для: 1) підвищення ефективності правосуддя у тому числі по цивільних справах; 2) зростання рівня правової допомоги, яка надається адвокатами, зокрема, у цивільному судочинстві [2, с. 76–77].

Розглядаючи проблему доступу осіб до правосуддя, треба нагадати, що основи цього права закладені у змісті Основного Закону України. Так, відповідно до приписів ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження у суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб [3]. Такі засади деталізовано у нормах ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відповідно до яких доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України і в порядку, встановленому законами України [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові дослідження різних проблем доступності правосуддя, у тому числі по справах цивільного судочинства, вивчалися і знайшли своє відображення в наукових доробках вітчизняних юристів та вчених, серед яких: Н. Ю. Сакара, О. М. Овчаренко, В. В. Комаров, Т. А. Цувіна, К. В. Гусаров, М. В. Шпак та ін.

Мета статті. Автор цієї наукової статті має на меті здійснити узагальнення, а також провести аналіз практичних і наукових питань правової проблеми доступності правосуддя по цивільних справах.

Виклад основного матеріалу. Проблема доступності правосуддя по цивільних справах сьогодні набуває особливої актуальності і важливості. Це пояснюється в тому числі необхідністю подолання нових викликів та практичних проблем через реалізацію права на доступ до суду по цивільних спорах в умовах карантину.

Розмірковуючи про доктринальне розуміння самої суті доступу до суду і доступності правосуддя, необхідно підкреслити наявність різних підходів до розуміння змістового навантаження таких понять. Так, спроби дослідити та співвіднести такі юридичні категорії проводилися О. М. Овчаренко [5, с. 16].

Значну увагу вивченню проблем доступності правосуддя у цивільних справах приділила Н. Ю. Сакара, яка на монографічному рівні виокремила категорію так званого «права бідності». На погляд вченої, питання про визнання за особою «права бідності»

та його обсяг має вирішуватися з урахуванням двох критеріїв: фінансового, тобто майнового становища особи, та критерію «обґрунтованості вимог» особи, з якими вона бажає звернутися до суду [6, с. 218]. Крім того, різні аспекти розуміння проблем доступності правосуддя вивчалися у науковій праці М. В. Бондаревої та С. Р. Агрбі [7, с. 147].

Беручи до уваги вищенаведене стосовно доступності правосуддя по цивільних справах, вважаємо, що багатоманітність та багатоаспектність правових позицій розуміння суті доступу до суду можна пояснити через наявну багатогранну практику ЄСПЛ, у якій тлумачення безпосередньо цього права демонструється з різних підходів.

Що стосується самої правової природи категорії доступності до суду, то видається доцільним з'ясування тлумачення цього поняття. Для цього необхідно провести певну аналогію, яка матиме прикладний характер.

Так, окремі спроби дати розширене тлумачення щодо основ терміна доступності права на освіту було здійснено у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України: «держава забезпечує доступність і безоплатність освіти від 4 березня 2004 року № 1-4/2004», у п. 4.2 якого вказано, що виходячи зі змісту поняття «доступність», яке вживається у положеннях Основного Закону України, відповідних законах про освіту, інших нормативно-правових актах, Конституційний Суд України вважає, що доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливість реалізувати це право [8].

Аналізуючи вищенаведену юридичну практику, на наш погляд, коли ми говоримо про право на доступ до суду у цивільних справах, то під ним варто розуміти багато різних понять і термінів. У зв'язку з цим зосередимося на таких. По-перше, це є фундаментальним правом особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства) на захист свого порушеного права чи інтересу із забезпеченням реальної можливості її звернення до судових органів влади. По-друге, це є важливою засадою здійснення судочинства, зокрема по цивільним справах,

оскільки вона є підставою для належного виникнення самого процесу вирішення питання про захист прав суб'єктів в органах судової влади.

Продовжуючи дослідження суті, а також призначення доступності правосуддя у цивільних справах, варто звернути увагу на законодавчу регламентацію цих питань у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві. Так, ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає, що кожна особа має право у порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод або законних інтересів [9].

Розмірковуючи про цивільну процесуальну регламентацію засад доступності правосуддя, доцільно вказати, що реалізацію права на доступ до суду повинна мати не тільки та сторона, яка зазнала втрати чи обмеження права чи інтересу (тобто потенційний позивач), а й особа, яка, на думку позивача, можливо, завдала цього обмеження чи втрати права (тобто потенційний відповідач). У зв'язку з цим важливим є те, щоб відповідач зміг реалізувати доступність до суду з метою захисту від ситуацій, коли позов, наприклад, є необґрунтованим. Беручи це до уваги, варто згадати, що за правилами, які встановлені у ст. 178 ЦПК України, відповідач може подати відзив на позовну заяву позивача. У контексті наведеного видається справедливим твердження М. В. Шпака, що значення надання професійної правничої допомоги у цивільному процесі з боку адвоката поглиблюється у позитивному сенсі у зв'язку із запровадженими нормами ЦПК України в редакції 2017 р. щодо встановлення такої вимоги до відзиву на позовну заяву, як посилання на норми права [10, с. 13].

Продовжуючи дослідження питань доступності правосуддя по цивільних справах, варто вивчити питання щодо співвідношення інституту доступу до суду і так званих «процесуальних (процедурних) фільтрів». Останніми роками така проблематика набула особливої актуальності, про що свідчить широке обговорення цього питання у професійній юридичній спільноті.

Реалізація інституту «процесуальних (процедурних) фільтрів» у сучасній вітчизняній цивільній процесуальній практиці супроводжується наявністю низки складних проблем. Не останнє місце серед них займають питання щодо сплати судових витрат по цивільних справах.

У зв'язку із цим видається цікавим міркування, відповідно до якого суд не зобов'язаний

присуджувати стороні, на користь якої відбулося рішення, всі його витрати на адвоката, якщо, керуючись принципом справедливості як одного з основних елементів принципу верховенства права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, зважаючи на складність справи, якість підготовлених документів, витрачений адвокатом час тощо, – є несумірним [11]. Також варто згадати, що окрему увагу правовим позиціям національних судів з різних питань реалізації інституту судових витрат приділено аналізу останніх у низці інформаційних джерел практичного юридичного спрямування [12; 13; 14].

Розмірковуючи з приводу доступності правосуддя по цивільних справах крізь призму «процесуальних (процедурних) фільтрів», можливо також розглядати як певний механізм їх функціонування вимогу, яка передбачена у приписах п. 4 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до яких під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний підвищувати свій професійний рівень [15].

Аналізуючи цю вимогу законодавства, варто зазначити, що залежно від того, наскільки якісно адвокат буде її дотримувати, цілком може залежати те, наскільки якісно він зможе надати відповідну допомогу у цивільній справі. І це, ймовірно, буде виступати своєрідним «провідником» належного доступу до суду саме клієнта, який звернувся до адвоката з метою представлення його прав та інтересів. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що високий кваліфікований рівень адвокатів став предметом жвавого обговорення на дисертаційному рівні. Особливо це стосується питань представництва адвокатом у справах, які дійшли до ЄСПЛ, зокрема: «Бочан проти України» та «Бочан проти України (№ 2)» [16, с. 84].

Висновки

Отже, натепер проблема доступності правосуддя по цивільних справах є важливою та ключовою. Вона є важливим блоком сучасної науки та практики цивільного процесуального права. Водночас залишається актуальним питання необхідності невпинного зростання на практиці реалізації права на звернення до суду. Що стосується подальших наукових досліджень з цієї тематики, видається логічним вивчення проблем стандартів надання безоплатної правової допомоги у цивільних справах, яка повинна забезпечити реалізацію права осіб на доступ до суду, незважаючи на можливі матеріальні ускладнення.

Список використаних джерел:

1. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-eyropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini> (дата звернення: 23.05.2020).
2. Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія. Харків: Право, 2020. 224 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.05.2020).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.05.2020).
5. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків: Право, 2008. 304 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/MonoOvcharenko.pdf (дата звернення: 23.05.2020).
6. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків: Право, 2010. 256 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Sakara_2010.pdf (дата звернення: 23.05.2020).
7. Бондарева М. В., Агрба С. Р. Актуальні питання доступності судового захисту в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 147–151. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23329/26-Bondareva%2cAgraba.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.05.2020).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України “держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах” (справа про доступність і безоплатність освіти): Рішення від 4 березня 2004 р. Справа № 1-4/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04> (дата звернення: 23.05.2020).
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 23.05.2020).
10. Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 20 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16528/1/Shpak_2018.pdf (дата звернення 23.05.2020).
11. Витрати на правову допомогу при перегляді судових рішень НЕ можуть перевищувати такі витрати, понесені клієнтом при розгляді справи у суді першої інстанції (ВС/КАС № № 2040/6747/18 від 11.12.2019). URL: https://protocol.ua/ua/vs_kas_vitrati_na/ (дата звернення 23.05.2020).

12. 63000 гривень гонорару за позовну заяву на трьох аркушах – забарато (ВС/КАС № 810/3806/19 від 17.09.2019). URL: https://protocol.ua/ua/vs_kas_63000_griven/ (дата звернення: 23.05.2020).

13. Витрати адвоката на поїздки до суду не відшкодовуються як професійна правова допомога. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192513_vitrati-advokata-na-pozdki-do-sudu-ne-vdshkodovuyutsya-yak-profesyuna-pravova-dopomoga (дата звернення: 23.05.2020).

14. Чи належить складання промов для судових дебатів до правничої допомоги, що відшкодовується. URL: https://biz.ligazakon.net/ua/news/195387_chi-nalezhit-skladannya-promov-dlya-sudovikh-debativ-do-pravnichoi-dopomogi-shcho-vdshkodovuyutsya (дата звернення: 23.05.2020).

15. Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 23.05.2020).

16. Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 249 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Shpak/d_Shpak.pdf (дата звернення: 23.05.2020).

Serhii Pazii. The problem of access to justice in cases considered in civil proceedings

The article is devoted to the issues of access and accessibility to justice in civil cases as important problems of science and practice of civil procedural law. The importance of research on such issues is also the need to improve the practical implementation of the legislation provisions which regulate the procedure and principles of access to justice, as well as the judiciary in general. The author draws attention to the fact that the urgency of the issue of access to justice is due to the high importance and importance of effective settlement of civil disputes arising between the number of different subjects of civil proceedings. In this context, it is told about members of participation in civil proceedings within the claim process of civil proceedings. This applies to both general and simplified types of proceedings. The author of the article emphasizes that the principle of access to justice is closely connected with the institution of appealing against court decisions in the case after exhaustion of all national ways of protection to the European Court of Human Rights, located in Strasbourg, France.

In the work there are analyzed the scientific points of view of leading domestic scholars in the field of civil procedural law, the purpose of which was the multifaceted issues of access to justice in civil cases. The text of the work studies judicial practice, as well as judicial statistics on the level of implementation of ECHR decisions in Ukraine. The article states that the right of access to court in civil cases should be understood as many different concepts and terms. Firstly, it is a fundamental right of a person (citizen of Ukraine, foreigner, stateless person) to protect his violated right or interest while providing a real opportunity to appeal to the judiciary. Secondly, it is an important principle of implementation of proceedings, in particular in civil cases, as it is the basis for the proper emergence of the process of resolving the issue of subjects' rights protection in the judiciary.

Key words: proceedings, right to court, ECHR, lawyers, civil cases, civil process.

